

این صفحه مدخلی از دانشنامه جهان اسلام است

(احتمالاً تصرفت اندکی صورت گرفته است)

مجلسی که خانواده و خویشانِ شخصِ درگذشته به منظور آموزش خواهی برای وی ترتیب می دهند.

محتویات

معنای واژه ترحیم

انواع مجالس ترحیم در ایران

پذیرایی در مجالس ترحیم

مهمترین مجالس ترحیم

آداب مجالس ترحیم

مراسم چهلیم

مجلس نوروزی ترحیم

پانویس

منابع مقاله

منبع

معنای واژه ترحیم

ترحیم در لغت به معنای «مهربانی کردن بر کسی»، «طلب آموزش کردن»، «درود فرستادن برای میت» و «رَجَمَهُ اللَّهُ گفتن برای کسی» است. در عربی به مجلس ترحیم، تَأْبِین، حَفْلَةُ التَّأْبِینِ^[۱]، فاتحه و تعزیه^[۲] گفته می شود.

انواع مجالس ترحیم در ایران

در ایران برای متوفی مجالس ترحیم متعددی برگزار می شود که عبارت اند از: مجلس سومین روز درگذشت متوفی که مجلس ترحیم، ختم، فاتحه خوانی، تذکر (در تهران)، تعزیه (در مشهد) و پُرسه (در میان زردشتیان و اهالی کرمان و یزد و شیراز) خوانده می شود؛ مجلسی در روز هفتم و چهلیم (چله، اربعین)؛ گاه نیز مجلسی در روز هفتم و سی ام در برخی شهرهای کردستان برگزار می شود^[۳] و مجلس سالروز.

تاجیکان در روز بیستم و چهلیم و سالروز^[۴] نیز مجلسی برگزار می کنند و در آن برای آموزش متوفی خیرات می دهند. در برخی شهرهای کردستان و در میان اهل سنت، مراسمی به مدت سه روز از صبح تا عصر در مسجد محل برای شرکت آقایان و مجلس ختمی برای شرکت بانوان در منزل برگزار می شود. اخیراً در این شهرها، این مدت به دو روز تقلیل یافته است و مراسم شب هفتم، چهلیم و سالگرد به هیچ وجه برگزار نمی شود^[۵].

پذیرایی در مجالس ترحیم

از گذشته پذیرایی از شرکت کنندگان در مراسم سوگواری معمول بوده است. در روایات شیعی و سنی با استناد به حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در شهادت جعفر بن ابی طالب، تصریح شده که مستحب است خویشان و نزدیکان متوفی به مدت سه روز در تهیه غذا و فراهم آوردن برخی امکانات به خانواده او که دچار تألمات روحی شده اند، یاری رسانند و از آنان مراقبت و به آنان مهربانی کنند.

به گفته امام صادق علیه السلام از همان زمان، این کار به صورت «سنت» درآمد؛^[۶] از پیامبر اکرم و اهل بیت علیهم السلام سخن روشنی دال بر رد یا پذیرش برگزاری مجالس پرهزینه برای متوفی در دست نیست اما بنابر قرآینی در سیره ایشان این کار پذیرفته نبوده است.^[۷] به گفته ابن بطوطه^[۸] در سده هشتم، آوردن طعام به منزل صاحب عزا از رسوم معمول در هند دوره اسلامی بوده است.

مهمترین مجالس ترحیم

در ایران، اولین و مهمترین مجلس در سومین روز پس از خاکسپاری، در خانه متوفی یا مسجد یا تکیه برگزار می شود که برگزاری آن سابقه ای دیرینه دارد؛ مقدسی در سده چهارم (ص 440)، ابن اثیر در سده هفتم (ج 8، ص 134) و شبانکاره ای در سده هشتم (ص 45) درباره برگزاری کردن مراسم سه روزه عزاداری مطالبی نوشته اند. به نوشته ابن بطوطه^[۹]، هندیان مجلس ترحیم را بر سر مزار برگزار می کردند. در پاکستان نیز در روز سوم مراسمی برگزار می شود که آن را «رسم قُل» می نامند.

آداب مجلس ترحیم

در ایران غالباً در قسمتی از محل برگزاری مجلس ترحیم، شال ترمه پهن می کنند و بر آن قرآن و گلاب پاش و صندوقی حاوی جزوه هایی مشتمل بر یک دوره کامل قرآن به نام سی پاره یا شصت پاره یا صد و بیست پاره و گاه گلدان یا گلدانهایی با گلهای سفید و شمعهای سیاه یا سفید و ظرفهای حلوا و خرما و عکس متوفی می گذارند.^[۱۰] در تاجیکستان شمعهایی به نام «نوکچه» درست می کنند که طی سه یا هفت روز عزاداری دائماً روشن است.^[۱۱]

گذاشتن قرآن و گلاب و حلوا بر این سفره متداولتر و قدیمتر است.^[۱۲] در برخی نواحی ایران خوراکی های دیگری نیز برای پذیرایی از مهمانان بر سفره می گذارند؛ از جمله، قهوه^[۱۳] و قُوتو (یا قاوتو، مخلوطی از قهوه و تخم چند گیاه و شکر، هر سه آسیاب شده) در خراسان؛ قهوه و قُوتو و کاکائو و کماج و روغن جوشی (هر دو از شیرینی های محلی) در کرمان و زنگینک در شیراز.^[۱۴]

به نوشته ابن بطوطه^[۱۵] در هند در مجلس ترحیم از مهمانان با شربت و میوه های خشک و نارگیل پذیرایی می شده است. در کردستان از مهمانان در مسجد و خانه فقط با آب خنک پذیرایی می کنند و دعوت از آنان برای صرف غذا معمول نیست.^[۱۶] قبلاً در کردستان مرسوم بود که روز سوم خانواده میّت به زنانی که بر سر مزار حضور داشتند، کلوچه می دادند. مصاحبه مورخ اسفند. به نوشته پورکریم^[۱۷] ترکمن ها از مهمانان با آبگوشتی به نام «الله یلی» در روز سوم و پنجم پذیرایی می کردند.

در میان کردها به پیروی از سنت پیامبر، وابستگان دورتر میّت یا همسایگان او، خانواده متوفی و اقوام نزدیک او را برای صرف غذا دعوت می کنند یا به خانه متوفی غذا می فرستند.^[۱۸] در برخی شهرهای جنوبی ایران پیش از مجلس یا پس از آن، غذاهایی مانند عدس پلو^[۱۹] و خوراکی از گوشت و برنج به نام «صواب [ثواب] میّت»^[۲۰] داده می شود.

دود کردن اسفند^[۲۱] و کُندر و عود نیز از دیگر آداب این مجالس در برخی نواحی تاجیکستان است. معمولاً صاحبان مجلس ترحیم، قاریانی دعوت می کنند تا در طول مجلس، قرآن تلاوت کنند.^[۲۲] در بعضی شهرهای ایران این قاریان را «مُعزّف» می گویند.^[۲۳] به گفته ابن بطوطه^[۲۴]، در دمشق هنگام ورود بزرگان به مجلس «تعزیه» (ترحیم)، معزّف موظف بود که با صدای بلند نام و لقب آنان و جای مناسب برای نشستن هر یک را اعلام کند.

صاحبان عزا همچنین یک روحانی و یک روضه خوان به مجلس دعوت می کنند. روحانی درباره سجایای اخلاقی متوفی و گذرا بودن زندگی و ناگزیر بودن مرگ و لزوم توجه به آخرت سخن می گوید و بازماندگان را به صبر دعوت می کند. روضه خوان نیز با اشاره به واقعه کربلا و سوکواری برای اهل بیت فضای سوکووارانه مجلس را تشدید می کند.

در بعضی نواحی مانند خراسان^[۲۵]، روضه خوان مجلس زنانه، زن است که او را «آتو» یا «آتون»^[۲۶] می نامند. پیشتر، روضه خوانان مجلس سه یا پنج تن بودند؛ شمار آنها می بایست فرد می بود.^[۲۷]

صاحبان عزا از مهمانان که برای «عرض تسلیت» و «سرسلامتی» می آیند، استقبال می کنند اما خودشان از آنان پذیرایی نمی کنند بلکه کسی که گاه او را «میاندار» می گویند^[۲۸] به مهمانان گلاب و جزوه ای از قرآن تعارف می کند و چند تن دیگر نیز از مهمانان با خوراکی ها پذیرایی می کنند.

حاضران در مجلس، معمولاً سکوت می کنند یا زیرلب قرآن می خوانند. بازماندگان معمولاً در جلو یا بالای مجلس به ترتیب درجه قرابتشان با متوفی یا اهمیت جایگاه اجتماعی و شیخوختشان، قرار می گیرند. هر تازه وارد پس از تسلیت گفتن به بازماندگان در جایی که می یابد یا به او نشان می دهند، می نشیند و حمد و سوره می خواند و برای متوفی آمرزش می طلبد. در برخی شهرهای کردستان در روز آخر مراسم در مسجد، بعد از اقامه نماز عصر،

حاضران حدود نیم ساعت قرآن می خوانند به این نیت که ثواب آن به متوفی برسد. سپس روحانی مسجد با خواندن فاتحه، ختم مجلس را اعلام می کند.^[۲۹]

در پایان مجلس حاضران نزد صاحبان عزا می روند و با عباراتی کوتاه آنان را دلداری می دهند.^[۳۰]

در مصر و برخی کشورهای عربی زنانی که در عزاداری کردن مهارت دارند («باکیه»ها) برای تأثرانگیزتر کردن مجلس دعوت می شوند.^[۳۱] شدت عزاداری زنان در مصر چنان بود که گاه برای حفظ نظم مجلس از شرکت کردن آنان در مراسم سوکواری جلوگیری می کردند.^[۳۲] شیون، خودزنی، کندن موی سر، دریدن جامه و سنگ بر سینه کوفتن از جمله کارهای برخی زنان در مجلس ترحیم است. آنان در مجالسی که در منزل برگزار می شود معمولاً دیرتر از مردان مجلس را ترک می کنند.^[۳۳]

به گزارش مقدسی^[۳۴] در سده چهارم در شیراز نواختن طبل و نی در مجلس ترحیم معمول بود. از گذشته های دور در مصر به ویژه در روستاها، موسیقی خاصی با دف نواخته می شد و زنانی که به آنان «ندابه» می گفتند با رنگ کردن چهره هایشان با نیل، حرکاتی موزون انجام می دادند.^[۳۵] در میان یزیدیه عراق نیز نواختن نغمات حزن آور با طبل و زَماره (نوعی نی لبک) معمول بوده است.^[۳۶]

در روز هفتم و چهارم و سالروز درگذشت متوفی نیز مجالسی برگزار می شود که کمابیش مشابه مجلس ترحیم اما بیشتر به قصد تذکر است. حضور اشخاص در مجالس چهارم و سالروز به دعوت بازماندگان بستگی دارد. مدعوین پس از حضور یافتن بر سر مزار متوفی به خانه یا مسجدی که محل برگزاری مجلس است، می روند.

در آذربایجان مراسم شب هفتم برگزار نمی شود بلکه بعد از مجلس ترحیم در هر شب جمعه تا چهارم، بازماندگان و آشنایان در خانه متوفی عزاداری می کنند. در کرمان شرکت کنندگان در مجلس هفتم برای صاحبان عزا به رسم احترام و برای کمک در تأمین مخارج مراسم، کله قند و چای می بردند. به نوشته پورکریم^[۳۷] ترکمن های اینجه برون یک روز پس از خاکسپاری هدایایی چون کله قند و پارچه و بزه برای صاحبان عزا می بردند.

مراسم چهارم

39 روز پس از خاکسپاری، سنگ قبر روی مدفن قرار می دهند که این رسم را در تهران «پاگرفتن» می نامند^[۳۸] و به همین سبب مجلس چهارم را «شب پاگرفتن» نیز می خوانند. در برخی شهرهای ایران برای تعیین تاریخ چهارمین روز، تعداد کل فرزندان یا تعداد فرزندان ذکور متوفی را از عدد چهل کم می کنند و تاریخ بدست آمده را چهارم اعلام می کنند. در تاجیکستان در مراسم چهارم حلوی مخصوصی می پزند و بنا به عقیده عامه، این حلوا نشان دهنده تجزیه جسد میت در چهارمین روز است.^[۳۹] در تاجیکستان تا سالروز مرگ، جمعه ها مجلس کوچکی برای قرآن خوانی به نام «جمعگی» برگزار می شود.

مجلس نوزوی ترحیم

در نخستین عید نوزوی پس از مرگ متوفی نیز «مجلس نوزوی» برگزار می شود که در آن از مهمانان با برگه زردآلو پذیرایی میکنند.^[۴۰] در ایران نیز حضور در منزل متوفی و دیدار از بازماندگان در اولین عید مذهبی یا ملی پس از فوت وی مرسوم است.

امروزه خویشان و آشنایان متوفی را برای شرکت در مراسم خاکسپاری و اطلاع از ساعت و روز برگزاری مجلس ترحیم از طریق درج آگهی در روزنامه و اطلاعیه چاپی آگاه می کنند. گاه بازماندگان از تعداد مجالس ترحیم و سایر تشریفات سوکواری می کاهند و مخارج آن را صرف امور خیر می کنند. در برخی نواحی ایران اگر صاحبان عزا برای برگزاری مراسم توانایی مالی نداشته باشند، اهالی محل در پرداخت هزینه ها یاری می کنند.^[۴۱]

برگزاری مجالس ترحیم در برخی جوامع مسلمان از مراسم خانوادگی و شخصی فراتر می رفت و نوعی پافشاری بر معتقدات دینی و هویت قومی به شمار می آمد، چنانکه در جمهوری های مسلمان نشین در دوره شوروی سابق این مجالس برای درگذشت برخی مقامات حزبی برگزار می شد.^[۴۲]

پانویس

1. ابن منظور؛ آذرنوش، فرهنگ معاصر عربی - فارسی، ذیل «ابن».
2. شاکر صابر ضابط، التقالید بین بغداد و کرکوک، ص 67-68.
3. وکیلان، مصاحبه مورخ اسفند 1380.
4. مسلمانان قبادیانی، مصاحبه مورخ اسفند 1380.
5. ضیایی، مصاحبه مورخ اسفند 1380؛ نیز رجوع کنید به ادامه مقاله.

6. رجوع کنید به ابوداود، سنن ابی داود، ج3، ص497، ش3132؛ ابن ماجه، سنن ابن ماجه، ج1، ص511، ش1601؛ ترمذی، سنن الترمذی، ج3، ص323، ش998؛ حر عاملی، ج3، ص235-238.
7. اربابی، پژوهشی در سیره اهل بیت، ص72-73؛ خن و دیگران، الفقه المنهجی علی مذهب الامام الشافعی، ج1، ص264.
8. ابن بطوطه، سفرنامه ابن بطوطه، ج2، ص585.
9. ابن بطوطه، سفرنامه ابن بطوطه، ج2، ص584.
10. بلوکباشی، آیین به خاک سپردن مرده و سوگواری آن، ص79؛ شکورزاده، عقاید و رسوم مردم خراسان، ص214-215.
11. مسلمانان قبادیانی، مصاحبه مورخ اسفند 1380.
12. مظاهری، زندگی مسلمانان در قرون وسطا، ص82 به نقل از بسحاق اطعمه؛ نیز رجوع کنید به ابن بطوطه، سفرنامه ابن بطوطه، ج1، ص109.
13. کتیرایی، از خشت تا خشت، ص286.
14. ماسه، معتقدات و آداب ایرانی، ج1، ص157؛ شکورزاده، عقاید و رسوم مردم خراسان، ص215.
15. ابن بطوطه، سفرنامه ابن بطوطه، ج2، ص584-585.
16. ضیایی، مصاحبه مورخ اسفند 1380.
17. پورکریم، ترکمنهای ایران(2)، ص32.
18. ضیایی، مصاحبه مورخ اسفند 1380.
19. همایونی، فرهنگ مردم سرستان، ص557.
20. افشار سیستانی، جزیره کیش و دریای پارس، ص278.
21. مسلمانان قبادیانی، مصاحبه مورخ اسفند 1380.
22. بلوکباشی، آیین به خاک سپردن مرده و سوگواری آن، ص79.
23. احمد پناهی، آداب و رسوم مردم سمنان، ص271.
24. ابن بطوطه، سفرنامه ابن بطوطه، ج1، ص108-109.
25. شکورزاده، عقاید و رسوم مردم خراسان، ص216.
26. وکیلان، مصاحبه مورخ اسفند 1380؛ مسلمانان قبادیانی، مصاحبه مورخ اسفند 1380.
27. کتیرایی، از خشت تا خشت، ص286.
28. بلوکباشی، آیین به خاک سپردن مرده و سوگواری آن، ص79.
29. ضیایی، مصاحبه مورخ اسفند 1380.
30. شکورزاده، عقاید و رسوم مردم خراسان، ص214؛ شاکر صابر ضابط، التقالید بین بغداد و کرکوک، ص67-68؛ نیز رجوع کنید به بلوکباشی، آیین به خاک سپردن مرده و سوگواری آن، ص80.
31. رجوع کنید به فاخوری، الجامع فی تاریخ الادب العربی، ص146.
32. برای نمونه رجوع کنید به مظاهری، زندگی مسلمانان در قرون وسطا، ص76.
33. کتیرایی، از خشت تا خشت، ص283-284.
34. مقدسی، ص440.
35. احمد امین، قاموس العادات و التقالید و التعابیر المصریة، ذیل «جنازه»، «عزا»؛ لین، ص517.
36. رجوع کنید به حسنی، یزیدیه یا شیطان پرستان، ص807؛ تونجی، یزیدیان، یا شیطان پرستان، ص165.
37. پورکریم، ترکمنهای ایران(2)، ص31.
38. بلوکباشی، آیین به خاک سپردن مرده و سوگواری آن، ص82-83.
39. مسلمانان قبادیانی، مصاحبه مورخ اسفند 1380.
40. مسلمانان قبادیانی، مصاحبه مورخ اسفند 1380.
41. احمدپناهی، آداب و رسوم مردم سمنان، ص271.
42. رجوع کنید به رحمانف، تاجیکان در آئینه تاریخ، ص12.

- آذرتاش آذرنوش ، فرهنگ معاصر عربی - فارسی ، تهران 1379 ش ؛
- ابن اثیر؛
- ابن بطوطه ، سفرنامه ابن بطوطه ، ترجمة محمدعلی موحد، تهران 1361 ش ؛
- ابن ماجه ، سنن ابن ماجه ، استانبول 1401 / 1981؛
- ابن منظور؛
- سلیمان بن اشعث ابوداود، سنن ابی داود ، استانبول 1401 / 1981؛
- احمد امین ، قاموس العادات و التقالید و التعابیر المصریة ، قاهره 1953؛
- محمد احمدپناهی ، آداب و رسوم مردم سمنان ، تهران 1374 ش ؛
- حمیدرضا اربابی ، «پژوهشی در سیره اهل بیت در عزاداری و استمرار آن تا عهد آل بویه»، پایان نامه کارشناسی ارشد فرهنگ و تمدن ، دانشکده الهیات ، دانشگاه تهران ، 1376 ش ؛
- ایرج
- افشار سیستانی ، جزیره کیش و دریای پارس ، تهران 1370 ش ؛
- علی بلوکباشی ، «آیین به خاک سپردن مرده و سوگواری آن»، پیام
- نوین ، دوره 7، ش 9 (آبان و آذر 1344)؛
- هوشنگ پورکریم ، «ترکمنهای ایران (2)»، هنرومردم ، ش 50 (آذر 1345)؛
- محمدبن عیسی ترمذی ، سنن الترمذی ، استانبول 1401 / 1981؛
- محمد تونجی ، یزیدیان ، یا، شیطان پرستان ، ترجمة احسان مقدس ، تهران 1380 ش ؛
- حرّعاملی ؛
- عبدالرزاق حسنی ، «یزیدیه یا شیطان پرستان»، ارمغان ، سال 14، ش 11 (بهمن 1312)؛
- مصطفیٰ خن ، مصطفیٰ بغا و علی شریجی ، الفقه المنهجي علی مذهب الامام الشافعی ، دمشق 1421 / 2000؛
- امام علی رحمانف ، تاجیکان در آئینه تاریخ ، ج 1: از آریان تا سامانیان ، گرنزی : لاندن ریور ادیشنز، (بی تا.) ؛
- شاکر صابر ضابط ، «التقالید بین بغداد و کرکوک»، التراث الشعبی ، سال 1، ش 3 (تشرین الثانی 1963)؛
- محمدبن علی شبانکاره ای ، مجمع الانساب ، چاپ میرهاشم محدث ، تهران 1363 ش ؛
- ابراهیم شکورزاده، عقاید و رسوم مردم خراسان ، تهران 1363 ش ؛
- عبدالرحیم بن عبدالکریم صفی پوری ، منتهی الارب فی لغة العرب ، چاپ سنگی تهران 1297-1298 ، چاپ افست 1377؛
- محمدعادل ضیایی ، دانشگاه تهران ، دانشکده الهیات ، مصاحبه ، اسفند 1380؛
- حنافاخوری ، الجامع فی تاریخ الادب العربی : الادب القديم ، بیروت 1986؛
- محمدبن یعقوب فیروزآبادی ، ترتیب القاموس المحيط ، چاپ احمد زاوی ، بیروت 1979/1399؛
- محمود کتیرایی ، از خشت تا خشت ، تهران 1378 ش ؛
- هانری ماسه ، معتقدات و آداب ایرانی ، ترجمة مهدی روشن ضمیر، تبریز 1355-1357 ش ؛
- محمدبن محمد مرتضی زبیدی ، تاج العروس من جواهرالقاموس ، چاپ علی شیری ، بیروت 1414/1994؛
- رحیم مسلمانیان قبادیانی ، بنیاد دائرة المعارف اسلامی ، تهران ، مصاحبه ، اسفند 1380؛
- علی مظاهری ، زندگی مسلمانان در قرون وسطا ، ترجمة مرتضی راوندی ، تهران 1378 ش ؛
- محمد معین ، فرهنگ فارسی ، تهران 1371 ش ؛
- مقدسی ؛
- احمد وکیلان ، بنیاد دایرة المعارف اسلامی ، تهران ، مصاحبه ، اسفند 1380؛
- صادق همایونی ، فرهنگ مردم سرستان ، مشهد 1371 ش ؛

■ افسانه منفرد و سوسن فرهنگی، مدخل «ترحیم» در دانشنامه جهان اسلام، جلد 7.

برگرفته از «<https://wiki.ahlolbait.com/index.php?title=ترحیم&oldid=125336>»

■ از این صفحه ۸,۰۵۱ بار بازدید شده است

این صفحه آخرین بار در ۲۹ ژوئن ۲۰۲۰ ساعت ۰۷:۵۵ ویرایش شده است.